

becslése mellett (400—450 ezer) meg kellett volna adni az 1980-as népszámlálás 84 ezres adatát, s a különféle minősítések által kapott 260—330 ezres értéket is.

Két nyilvánvaló sajtóhiba: Apponyi népiskolai törvényének évszáma 1907, s nem 1870; (280 l.), s a tőkés fejlődés nem a nemzetiségi mozgalmak megszűntetésénél, hanem megszületésénél bábáskodott. (283. l.)

Összességében a szép kiállítású, gazdagon illusztrált kötet hasznos olvasmány nemcsak a nagyközönség, hanem a szakemberek számára is. (Kossuth.)

ARDAY LAJOS

Ésszerű illúziók — esélytelen alternatívák

HANÁK PÉTER: JÁSZI OSZKÁR DUNAI PATRIOTIZMUSA

Szellemi közérzetünket, tájékozódásunkat is mérni lehetne azzal, ha ki tudnánk mutatni, miért és hogyan válik valódi közüggé némely életmű elemzése, mások pedig miként merülnek újabb jubileumig az érdektelenség súlylyesztőjébe. Jászi Oszkár és a század eleji magyar progresszió néhány jeles képviselőjének esetében alighanem a demokratikus hagyomány általuk képviselt rétege jelenti az érdeklődés központi motívumát. De a Jászi iránti közönségigényt ezen túl több más mozzanat is táplálja. A „második reformnemzedék” szervező és vezérlő személyiségének kijáró, megkülönböztetett kutatói figyelem, az őt jellemző szellemi függetlenség, különutas következetesség mindmáig vitákra ingerlő magatartásformája mellett, a közvéleményben talán a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos tudományos eredményeinek, politikai kudarcainak, közíróként, pártvezérként, miniszterként, emigránsként megélt Duna táji dilemmáinak oknyomozó feltárása talál legnagyobb visszhangra.

Hanák Péter nagyívű történeti esszéje a Jászi-életműnek éppen ezt a vonulatát térképezi fel. Végigkísérve az „Új Magyarország” óhajtasával induló generáció itthoni számkivetettségétől „az életfogytig tartó emigráció” magányos szellemi otthonteremtéséig kanyargó életpályát, kiemeli annak központi — a maga megvalósulatlanságában is legtermékenyebb — ideáját: a dunai konföderáció alternatívájában, „racionális illúziójában” gyökerező — a szerző által „dunai patriotizmus” kifejezéssel jelölt — eszményt.

A szellemi életrajznak imígyen néven nevezett tárgya, a dunai szövetkezés gondolköre, közel másfél századnyi létezése ellenére mindig is törékeny, kisebbségi eszme maradt. Folyamatos jelenlétéről egyedül a magyar közgondolkodásban lehet szó, jöllehet itt is zezugos bűvópatakhhoz hasonlatosan gyakorta csak a száraz meder nyomán sejteni irányát. A többi Duna táji nemzet esetében a monarchia nemzeti federalizálásával kapcsolatos tervek (Palaczký, Popovici, Polit-Desančić), illetve a két világháború közti kooperációs elképzelések (Hodža, Beneš) egyike sem vált szomszédaink történeti közgondolkodásában olyan hagyománnyá, mint a Kossuth, illetve Jászi által kidolgozott kon-

föderációs program. Az okok nyilvánvalóak: a monarchián belül vagy annak helyén mind a kossuthi, mind pedig az 1918. évi Jászi-féle terv az ő szemükben a magyar hegemonia fenntartásának eszközét jelentette. Az utódállamok létrejötte után pedig a restaurációtól, a magyar állami vagy akárcsak nemzeti integritás helyreállításától tartva zárkóztak el jó ideig a puszta gondolattól is Prágában, Bukarestben, Belgrádban egyaránt. A konföderáció iránti magyar érdeklődés, illetve csehszlovák, jugoszláv, román idegenkedés folyamatossága, tehát a monarchia fennállása idején és a két világháború közti periódusban közös töről fakadt.

Miben látja Hanák Péter a dunai patriotizmusnak azt az egyetemes érték-többletét, amely Jászi több szakaszban kiérlelt, tovább fejlesztett koncepciójában az önző előnszerzés, illetve az eredendő gyanakvás együttes leküzdésére, felszámolására is alkalmas bázist jelenthette volna? A demokráciában megújuló Magyarország programjának megfogalmazásán fáradozva, Jászi szükségszerűen szembe találta magát az 1918 előtt a lakosság felét alkotó nem magyar nemzetek és nemzetiségek problémájával, „a magyar demokrácia archimédeszi pontjával”. Megoldásként a szabad nemzetfejlődés biztosításán alapuló egyenjogúságot, a nemzetiségi demokráciát javasolta. Álláspontjával, az anyanyelvi oktatást, közigazgatást, igazságszolgáltatást és a nemzeti művelődés szabadságát követelő úgynevezett minimális nemzetiségi programjával az ország román, szlovák, délszláv politikusai körében rokonszenvre talált. A Huszadik Században és nemzetiségi főművében kifejtett koncepciójának eredeti értékeit Hanák Péter így foglalja össze: „Jászi nagy érdeme, hogy közép-európai elhelyezkedésünk újragondolása során a kossuthi alternatívához nyúlt vissza, a dunai népek összefogásának minimális programját vázolta fel, amelynek reális kereteit és tartalmát az érintettek konfliktusos, de egymáshoz közelítő kompromisszumai formálták volna ki a realizálás hosszú folyamatában.” (53. l.) Egyszerűsített jelzi a koncepció korlátait is: egykorú tudatformáló hatásának akadályait is, csekély voltát, az iparosodás és demokrácia mindenhatóságába vetett hit utópiáját, s külön fejezetben a korabeli nacionalista magyar közvélemény ellenséges reagálását. Nincs róla szó a könyvben, de a fenntartások, ellenvélemények, elhatárolódásra utaló jelek a világháború előtt és alatt, nemzetiségi vonalon is kiszorították a támogatás és rokonszenv megnyilvánulásait.

Így történhetett, hogy Jászi nemzetiségi programja magyar részről hazárduláshoz számított, nem magyar oldalon pedig az asszimiláció „kesztyűs kézzel” való folytatását látták a nemzetiségi egységtörekvéseket megtörő és felváltó, „mind közösebb gazdasági és kulturális érdekek szolidaritását” feltételező jövőképeben. Reális helyzetelemzésének és „racionálisan tétélezett”, de végző soron utópisztikus politikai programjának kettősségét jól látni a nemzetiségi politikai vezetők Jászival kapcsolatban felemás magatartásában: aktívan csatlakoztak a Galilei Körben általa kezdeményezett „nemzetiségi megbékélési” munkacsoporthoz; szlovák és szerb részről pozitívan értékelték a radikális pártalapítást, de a párttagságtól általában elzárkóztak. Ugyanez a helyzet — csak immár jóval nagyobb tét mellett — 1918 őszén megismétlődött. A Károlyi-kormányban „a magyarországi nemzeti önrendelkezés előkészítésével megbízott” minisztereként Jászi jószereivel a magyar politikai vezetés egyetlen „bizalmi embere” volt az esedékes román, szlovák, ruszin, német rendezési kísérletekben. És valóban, román, szlovák részről méltányolták is tárgyalási kísérleteit, de azokat csupán a „készen álló” megteremtéséhez szükséges időnyerés, illetve az anarchia, a forradalom megelőzése végett fogadták el.

1918 tavaszán elkészült és ősszel megjelentetett munkája a Dunai Egyesült Államokról tovább növelte a magyarországi nemzetiségek ellenállását. A tervezet osztrák—cseh—lengyel—magyar—illir államszövetségén belül a történeti magyar államkeretek fenntartása mind a csehszlovák, mind pedig a délszláv egységtörekvésekkel szemben állt, nem is beszélve a tervezetben csak feltételesen számba vett románok nemzeti uniótörekvéseiről.

Hanák Péter joggal jegyzi meg, hogy a magyar állami integritás védelmének indoklásában „nacionalista indíttatás” érvényesülésére utaló argumentumok is helyet kaptak. Ugyanakkor több jel arra mutat, hogy az integritás fenntartását 1918 őszén, tehát a könyv megjelenése idején már Jászi sem tartotta elérhetőnek, még ha a magyar etnikai területek megszállásáról érkező hírek hallatán az aktív ellenállás gondolatáig is eljutott. Mint ahogy az is bizonyos, hogy nemzetiségi miniszterként nem a magyar hegemonia meghosszabbítását, hanem a nemzeti egyenjogúsítás végrehajtását szorgalmazta nemzetiiségi tervezeteiben és tárgyalásai során is. Tény viszont, hogy nála is a kényserhelyzet szülte engedmények keveredtek egy megkésve letisztuló program elemeivel, miközben az övénél egyértelműbb álláspont sem juthatott volna sikerre a világháború végén kialakult helyzetben.

Az emigráció Jászi esetében két periódust jelentett: 1925-ig tartó bécsi tartózkodása idején a politikai szervezkedésből, programalkotó, szövetségkereső munkából alaposan kivette a részét, de már a húszas évek elején tudatosult benne a vállalkozás kilátástalansága. Hanák Péter az 1918 előtti és az emigrációs szereplésre egyaránt érvényesen a politikai tevékenység sikertelenségét mint a tudomány és a politika közti választás dilemmájának szükségszerű következményét értékeli és leszögezi: „A közéleti aktivitás terén nem adatott meg neki, hogy érdemlegesen elébe dolgozzék a jövőnek.” (79. l.) A réalpolitikai érzék hiánya Jászinál szerinte „a saját ideális programját a jövő realitásaként elfogadó” magatartásra vezethető vissza. Az ebből adódó végső konklúzió pedig így hangzik: „De legnagyobb tévedése neki, a tudomány és a politika közti kölcsönhatás hirdetőjének, az etikus politika követelményéhez ragaszkodó *homo moralis*nak alighanem az volt, hogy köznapi réalpolitikát akart folytatni.” (156—7. l.)

Jászi az utódállamok vezetőinek demokratikus magatartásában bizakodott, de a magyar emigráció támogatását illetően hamarosan be kellett látnia, hogy hiú reményeket táplál. Bár Károlyival együtt elsősorban Masaryk és Beneš, a Csehszlovák állam két vezetőjének együttműködési készségében bíztak, ma már tudjuk, hogy Beneš 1922 elején Jásziékban „konstruktív munkára képtelen fantaszták csoportját”, egyszersmind „potenciális nacionalistákat” látott. De a bécsi évek során is született maradandó érték. Hanák Péter az 1920—21-ben körvonalazott dunai konföderációs program, ill. az 1929-ben Egyesült Államokban megjelentetett Monarchia-könyv elemzése alapján, az új közép-európai helyzethez igazított koncepcióban a régió sorsközösségének tudatosításában egyfajta körvonalazásában látja ezt az idők próbáját is kiálló eredményt. Kivált ez utóbbit véli a szerző napjainkban is folytathatónak, sőt kötelezőnek. Szerinte a nemzeti, regionális, egyetemes nemzetközi együttműködési formák közül egyik sem hagyható el anélkül, hogy a sikeres együttműködés esélyét ne csökkentenénk. Hanák Péter „a létező nacionalizmusok humanizálásával, kompromisszumával” megvalósíthatónak hitt együttműködés (26. l.) mellett „nacionalista kultusszal a szomszédokat megbecsülő ellenkultúra szembeállítását sürgeti. „Ehhez olyan demokratikus állampolgári nevelés bevezeté-

sére, befogadására van szükség — hangsúlyozza Hanák Péter már-már Jászi proféciáihoz hasonló szárnyalással —, amelyben a nemzeti érdek és érték rangjára emelkedik a sorsközösség tudata, s a dunai patriotizmus eszmei kincs-tárába szervelesen beépülnek a nemzeti kultúrák értékei.” (156. l.)

Hanák könyve a maga kiérlelt módszertani-stiláris apparátusával Jászi szellemi fejlődésrajzához méltó módon járja körül a dunai szövetekezés és patriotizmus kérdéskörét: a történész felkészültségével arányos, kifinomult empátia, kellő tárgyilagosság lehetővé teszi számára, hogy „a megvalósult jövő”, a történelem rostáján fennmaradt alternatívák ismeretében is pontosan érzékelje a kihullott variánsok erényeit és esélyeit. Köztük Jászi dunai konföderációs elképzelése, ez „ajánlatosan is racionális konstrukció” szerinte mint „ma esélytelen, irreális lehetőség is a történelmi alternatívák közé tartozik”. (156. l.)

Alternatívák, utópiák, illúziók esélylatolgatása mellett figyelemre méltó és remélhetően termékeny eszmeifuttatást olvashatunk nemzet és nemzetköziség, reform és demokrácia, demokrácia és nemzetiség viszonyáról. Kivált ez utóbbi behatárolása, a köztük levő különbség precíz megjelölése (149—150. l.) tűnik fontos felismerésnek, még ha a Duna táji nemzetfejlődés belső zavarai és külső konfliktusai arra is engednek következtetni, hogy az egymástól eltérő azonosulási formaként meghatározott demokrácia és nemzetiség együvé tartozása optimális esetben vélhetően szorosabb, mint a hanáki definícióban jelzett megengedő viszony. (*Magvető*.)

ILLAVAI LÁSZLÓ

Vasy Géza: Pályák és művek

Vasy Géza tanulmányírói alapmagatartása olvasócentrikus, közösgcentrikus. Nem írókat, költőket serkentő, orientáló, vagy éppen keményen elmarasztaló kritikus, s nem tekinti feladatának a legfrissebb esztétikai, poétikai fogalomkészlet alkalmazását sem a műmagyarázat tökéletesítése, korszerűsítése céljából. A szélesebb olvasóközönség ízlését, irodalomértését igyekszik befolyásolni egy jól körvonalazott értékrend jegyében, mely szerint a prózaírók közül Sarkadi, Sánta, Szabó István, Galgóczi Erzsébet, Kertész Ákos, a költők közül Kormos István, Nagy László, Juhász Ferenc, Szécsi Margit, Csoóri Sándor kerül az élre. (Tudni való persze, hogy egyetlen tanulmánykötet esetében sem lehet végletes következtetéseket levonni a szerző ízlésére, értékorientációjára vonatkozóan pusztán abból a tényből, hogy kiktől nem ír, hiszen a kötetbe gyűjtést megelőzően a folyóiratokban publikált tanulmányok témája csak részben a szerző választásának, részben teljesen rajta kívülálló körülményeknek a függvénye.)

Hőseiről szólva azért ír deskriptív módszerrel, azért nem riad vissza némileg problematikusnak tekinthető, markáns minősítésektől (például a „költőforradalmár” és a „mesterember-költő”, a „formaművész” szembeállításától),